

UOT: 39

N.A.Qarayeva
AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
qarayeva.nurngiz@bk.ru

AZƏRBAYCAN FİLMLƏRİNDƏ UŞAQ TƏRBİYƏSİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: Azərbaycan, ailə, film, valideyn, uşaq tərbiyə, qayğı

Ailə-məişət məsələlərində uşaqların ənənəvi tərbiyə məsələləri daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Tərbiyə – insanın şəxsiyyətinin inkişafına, onun müasir mədəni dünyagörüşünün formalaşmasına, müəyyən baxışların yaranmasına yönəlmiş məqsədyönlü peşəkar fəaliyyətdir. Uşaq tərbiyə məsələləri və ya uşağa münasibət Azərbaycan filmlərində geniş yer almış və mütəmadi olaraq işıqlandırılmışdır. Bu filmlərə misal olaraq “Ögey ana”, “Qaraca qız”, “Qaynana” və s. göstərmək olar. Təqdim olunan məqalədə çəkilən filmlərdə uşaq tərbiyəsi ilə bağlı məsələyə diqqət verilmişdir.

H.A.Кареева

О ВОПРОСАХ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ФИЛЬМАХ

Ключевые слова: Азербайджан, семья, фильм, родитель, ребенок, воспитание, забота

Воспитание детей всегда было в основе семейных традиций. Воспитание – это целенаправленная профессиональная деятельность, направленная на развитие личности и формирование культурного мировоззрения человека. Отношение к детям и их воспитанию постоянно было темой экранизированных в Азербайджане фильмов. В качестве примера можно указать такие фильмы, как “Чернушка” (Qaraca qız), “Свекровь” (“Qaynana”), “Мачеха” (“Ögey ana”) и др. В статье подчеркивается, что в данных фильмах особое внимание было уделено воспитанию детей.

N.A.Garayeva

ON ISSUES OF UPBRINGING CHILDREN IN AZERBAIJANI FILMS

Keywords: Azerbaijan, family, film, parent, child, upbringing, care

Traditional parenting has always been the focus of family affairs. Parenting is a focused professional activity aimed at the development of a person’s personality, the formation of his modern cultural worldview, the formation of certain views. The issues of parenting or childcare are widely covered in Azerbaijani films and regularly covered. Examples of such films are “Stepmother”, “Little Girl”, “mother-in-

law” and others. The films shown in this article are about upbringing.

XIX əsrin ən maraqlı kəşfi filmlər hesab olunur. 115 illik tarixə malik olan kino bu gün də tamaşaçıları rəngarəng, tez-tez yeniləşən filmləri ilə təəccübləndirir. Geniş tamaşaçı auditoriyası tərəfindən sevilə-sevilə baxılan bu filmlərin ictimai məzmun və əhəmiyyəti, mənəvi-tərbiyəvi rolu böyükdür. Bir çox filmlərdə uşaq, xüsusilə uşaqların təlim-tərbiyə mövzusu geniş yer almışdır.

Azərbaycan ailəsində uşaq daima diqqət mərkəzində olmuş, qayğı və sevgi ilə böyüdülmüşdür. Tərbiyə – şəxsiyyətin məqsədyönlü, ardıcıl formalaşması və inkişafı prosesidir. Övlad ata-ana üçün təkcə mənəvi, əxlaqi və psixoloji amil, təkcə özünütəsdiq deyil, həm də sosial-iqtisadi həyat şəraitinin simvoludur. Tərbiyədə valideyn məhəbbəti və nüfuzu böyük rol oynayır. Oğuz-türk ailəsində valideyn böyük hörmət sahibidir, ailə məsələlərinin həlledicisidir (5, s.151-152). Ailədə uşaqların tərbiyə edilməsinə dair mövzular “Aygün”, “Qaraca qız”, “Ögey ana”, “Qaynana” və s. milli filmlərdə də öz əksini tapmışdır.

“Aygün” filminə uşaq tərbiyəsi ilə bağlı bu və ya digər detallara rast gəlmək mümkündür. Aygün həyat yoldaşından ayrıldıqdan sonra körpə qızı Ülkəri qayğı ilə böyüdür, ana məhəbbətini, nəvazişini əsirgəmir. Filmdə Aygün körpəsini qucağına alaraq ona hərərətlə lay-lay çalır. Karyerasında yüksəliş belə onun övladına olan qayğı və diqqətini azaltmır. Tərbiyə, təlim, uşaqların zəhmətə alışdırılması məsələləri sovet dövründə mühüm mövzulardan olmuşdur. Bu mövzular filmlərdə də çox gözəl qabardılmışdır.

“Ögey ana” filminə uşaqların tərbiyə mövzusu geniş olaraq qabardılmışdır. Ariflə ailə həyatı quran Dilarə onun oğlu İsmayilla başlanğıcda dil tapa bilmir. Zaman keçdikcə Dilarənin İsmayilla olan doğmalığı, dərsləri ilə maraqlanması, doğru yola sövq etməsi, ağıllı, uzaqgörən məsləhətləri və ana nəvazişi kiçik İsmayılın fikrini dəyişdirir. Onda Dilarəyə inam və məhəbbət yaranır. Sovet dövründə ərsəyə gətirilən filmdə pozitiv əhval-ruhiyyə nəzərə çarpır. Filmin xoşbəxt sonluqla bitməsi, İsmayılın Dilarəyə ana deyib, ona sarılması dövrün tələblərindən, fikir və düşüncə tərzindən irəli gələn faktorlardandır. Filmdən də görünür ki, Dilarə tez-tez İsmayilla danışır, ona sözlə təsir etmək istəyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, uşaqlarda atadan və anadan gəlmə genetik xüsusiyyətlər də özünü göstərir. Genetik amilin uşağın formalaşmasında öz rolu vardır. Şübhəsiz, uşağın atasından və anasından aldığı müəyyən qabiliyyət özünü haradasa mütləq büruzə verməlidir. Valideynlərin övladları ilə əməli və təsirli söhbəti böyük gücə malik ola bilər. Güclü tərbiyə üsulu kimi ünsiyyət ortaya çıxır və ömür boyu uşaqla ailə arasında bir bələdçiyə çevrilir (2, s.173-174).

Filmdə tərbiyə və əmək vərdişi ilə əlaqədar bəzi məqamlar da diqqət

çəkir: Dilarə İsmayılın boş-bekar durmasını istəmir, onu zəhmətə alışdırmaq istəyir. Pioner dəstə rəhbərini çağırtdırır, İsmayılın əlinə fırça və rəng verib, taxta hasarı boyatdırır. Azərbaycanda ailədə uşağın tərbiyəsi tamamilə ananın öhdəsinə düşürdü. Uşaqlar balaca yaşlarından əmək vərdişinə öyrədilirdilər. Oğlan uşaqları 6-7 yaşından etibarən çöldə atalarına, qızlar isə məişətində öz analarına yaxından kömək edirdilər (4, s.33).

Dilarə İsmayılı oxumağa, yeni-yeni uğurlu işlərə və fəaliyyətə sövq edir, həmçinin, kollektivlə qaynayıb-qarışmasına çalışır. Rejissor filmdə bu və ya digər məsələləri davamlı hadisələr fonunda işıqlandırmışdır. Uşaqlarda düzgün əxlaqi davranış formalaşdırdıqda motiv mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Motiv insanı yeni-yeni fəaliyyətə sövq edən amillərə deyilir. Kollektivin mənafeyinə, başqalarının xeyrinə fəaliyyət göstərməyə təhrik edən ictimai motivlərin mövcudluğu əsl insanı – xalqın mənafeyi ruhunda tərbiyə almış cəmiyyətin insanını xarakterizə edir. Uşağın kollektivçilik istiqamətində tərbiyə edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Mənəvi tərbiyənin, sadə keyfiyyətlərin – humanizmin, kollektivçiliyin, vətənə məhəbbətin, beynəlmiləlciliyin uşaqlara aşılmasına doğru yönəldilməsinə çalışmaq lazımdır (8, s.8-9). Bəzi ailələrdə, əsasən də zadəgan və imkanlı ailələrdə valideynlərin övlad tərbiyəsində eqoist yanaşmaları müşahidə olunur. Bunun nəticəsi olaraq uşaqlarda erkən yaşlarından özünü bəyənmə, ətrafına qarşı hörmətsizlik, milli ruhlardan kənar hisslər yaranır. “Qaraca qız” filmində zadəgan-bəy ailəsində qayğısız böyüyən Xədicənin yaşayış tərzini, təhsili, anası Pəricahan xanımın onu necə eqoist ruhda böyütməsi səhnələri verilmişdir. Xədicənin kiçik bir qüsuru onun “Baba otağı”na qapadılmasına səbəb olur.

Həmçinin qeyri-azərbaycanlı mürəbbiyə tərəfindən Xədicəyə tarix dərslərini keçməsi kadrları filmə açıq-aydın işıqlandırılmışdır. Pəricahan xanım qızı Xədicənin ata və anasını itirmiş, yoxsul “Qaraca qız”la dostluq etməsini heç bir vəchlə qəbul etmir, ona həqarətlə baxır. Bu səbəbdən də əri Hüseynqulu ağa ilə aralarında mübahisə düşür, kəskin ziddiyyət yaranır. Pəricahan xanımın xəbis və eqoist xarakteri “Qaraca qız”ın ölümünə səbəb olur. O, öz övladını xilas etmək naminə “Qaraca qız”ı fəda edir. Uşaqları Pəricahan xanım kimi eqoist deyil, ətrafındakılara qarşı qayğıkeş, mehriban və səmimi ruhda böyütməlisən. Bu xüsusiyyətlər onlarda uşaqlıqdan formalaşdırılmalıdır. Tərbiyə əmək fəaliyyəti və ünsiyyətlə ayrılmazdır və tərbiyənin göstəricisi əməl, fəaliyyət və davranışdır.

Şəxsiyyətin daxili aləmin, yəni mənəvi, intellektual, emosional və iradi fəaliyyət sahələrinə tərbiyənin təsir gücü ilə əldə edilən nəticə arasında mütənəsiblik vardır. Tərbiyə bugünkü dövrümüzə, həyatımızla bağlı olmalıdır. Aparılan tərbiyə, verilən öyüd və nəsihətlər zamana uyğun, praktik aparılmalıdır (3, s.14-15).

“Qaraca qız” filmində Ağcanın yalnız, uşaqlardan kənar, təcrid şəraitində

böyüdülməsi heç də uyğun tərbiyə metodu deyildir. Bu uşağın tərbiyəsində qeyri-sağlam xarakterin və ruhun formalaşmasına gətirib çıxarır. Kollektiv tərbiyənin qüdrətli amilidir. Yaxşı təşkil olunmuş kollektiv vaxtlı-vaxtında və məqsədyönlü təsir gücünə malikdir. Şagird üzv olduğu kollektivin tələb və vəzifələrinə uyğun olaraq mütəşəkkilliyə, intizamlı olmağa və digər müsbət keyfiyyətlərə alışır. Uşaqların tərbiyə prosesində sistemlilik və ardıcılıq prinsipləri gözlənilməli, tərbiyənin əməklə, həyatla əlaqəsi nəzərə alınmalı, sözlə əməlin birliyi önə çəkilməlidir (3, s.24-25).

Keçmişdə mövcud olan dini xurafat, dini bayramların və mərasimlərin məzmununu anlamamaq, avam və cahil insanların bu yöndə hərəkətləri, valideynlərin övladlarını mərasimə qatmaq cəhdi kimi hallar filmlərimizdə tənqidi yanaşma metodu ilə diqqətə çatdırılır.

Əsrin əvvəllərində ekranlaşdırılan “Bismillah” filmində təəssüfedicə səhnənin şahidi oluruq: Belə ki, məhərrəmlik mərasimi zamanı körpənin alınını yarıq, qanını tökürlər. Belə hallar körpənin sağlamlığına, psixologiyasına, tərbiyəsinə mənfi təsir göstərən amillərdən hesab olunur. Keçmişdə baş verən belə hallar uşaq tərbiyəsinə sarsıdıcı təsir göstərən neqativ və yolverilməz hadisədir.

“Danışan məktub” filmində uşaqların sovet dövrünə aid olan həyat şəraiti, onları maraqlandıran oyun və əyləncələr, təfəkkür tərzləri tamaşaçıya kadrlarla çatdırılmışdır. Asudə vaxtlarında uşaqlar milli deyil, dövrün şəraitinə uyğun oyunlar oynayırlar. Şübhəsiz, bu oyun və əyləncələr onların tərbiyəsində, intellektual inkişafında və əqli fəaliyyətinin genişlənməsində böyük rol oynayır. Filmdə dövrün ab-havasına uyğun olaraq göstərilmişdir ki, uşaqlar xoşbəxt, firavan, valideynlərinin tərbiyəsi və nəzarəti altında böyüyürlər. Doğrudur, sovet və müasir dövrlə müqayisədə istər həyat şəraiti, istərsə də oyun və əyləncələr və istərsə də təhsil baxımından bir çox fərqliliklər mövcuddur. Dövrümüzdə bağçada xüsusi günlərin qeyd edilməsi üçün ayrıca plan və proqram hazırlanır, pedaqoji şurada təsdiq edilir. Məsələn Xocalı faciəsinin, Novruz bayramının qeyd edilməsi ilə bağlı tədbirlər planını buna misal göstərmək olar (1, s.44).

Həmçinin dövrün tələbinə uyğun olaraq uşaqların yaradıcılıq sahəsində də bir çox dəyişikliklər və yeniliklər yaranmışdır.

Bəzən uşaqların tərbiyəsi nənə və babaların müdaxiləsi nəticəsində pozulur. Onlar uşaqların sağlam prinsiplər əsasında böyüməsinə mane olurlar. Tərbiyə prosesində bu məsələlər nəzərə alınmalıdır. “Qaynana” filmində Cənnət nənənin nəvəsini həddindən artıq əzizləməsi, düzgün tərbiyə etməməsi, bununla da uşağın kiçik yaşlarından tərbiyəsinin pozulması mövzusu yer almışdır. Uşağa anası tərəfindən dondurma yemək qadağan olsa da, nənə nəvəsinə dondurma alması üçün pul verir. Anası Sevdanın “Hara gedirsən, sənə dondurma yemək olmaz” deməsinə cavab olaraq Cənnət nənənin “Mən nə

dedim mənim sözüm qanundur” – deyir. Görkəmli Azərbaycan maarifçisi Nəcəf bəy Vəzirov tərbiyənin və əxlaqi dəyərlərin aşılmasının uşaq illərindən aparılmasının əhəmiyyətini əsas göstərərək yazır ki, uşağın bədani mum kimi bir şeydir. Uşaqılıqda ona necə surət verilsə, o surətdə də formalaşacaq. Uşaq tərbiyənin subyekti kimi fəal olur, imkanları, qabiliyyəti, biliyi və təcrübəsi daxilində xarici təsirlərə münasibət bildirir (8, s.6).

Uşaqlarda kiçik yaşlardan böyüklərin söhbətinə qarışmamaq, danışanda icazə almaq, danışanın sözünü kəsməmək və s. vərdişlər tərbiyə edilməlidir. Ana da öz növbəsində uşağa hörmətlə yanaşmalıdır. Uşaqlarda həmçinin, böyüklərə, yaşlılara, xəstələrə, zəiflərə, qocalara, əlillərə hörmət və xidmət etmək vərdişləri aşılanmalıdır. Mədəni vərdişlərin elementləri isə uşaqlarda kiçik yaşdan aşılanmalıdır. Mədəni davranış, nəzakətli söz, insanlara qayğılı münasibət diqqət və s. vərdişlər bu qəbildəndir (8, s.93). “Qaynana” filmində nənənin uşağın tərbiyəsinə mənfi təsir göstərəcək davranışı, ifadələri tamaşaçıların nəzərinə çatdırılmışdır. Əməklə məşğul olmaq, onların əmək fəallığını artırmaq, yüksək nəticələr əldə etmək bacarığı, motivlər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əməyə sövq edən zahiri motivlər tədricən emosional, müsbət əhval-ruhiyyə, nə isə faydalı bir iş görmək hazırlığı yaranır. Uşağın əməkdə iştirak etmək arzusunu tərbiyəçi mütləq görməli və onun səyini həvəsləndirməlidir. Fəaliyyətin qabaqcıl planlaşdırılmasını çox zaman müəllim yerinə yetirir. İctimai əhəmiyyətli motivlər olduqda uşaqların məqsədyönlü fəaliyyəti daha çox sabitləşir (6, s.11-12). Belə ki, yaşlıların məişət əməyi haqqında təsəvvürlərinin formalaşmasında tərbiyəçinin rolu əsasdır. Pedaqoq həm də yaşlılara kömək etmək, onların tapşırıqlarını yerinə yetirmək, səliqə-sahmana riayət etmək arzusunu həyata keçirir. Təsərrüfat məişət əməyinə pedaqoji rəhbərlik bu qrup uşaqlarının yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla keçirir (6, s.70).

Azərbaycan ailələrində uşaqların dünyəvi, dini, estetik və musiqi tərbiyəsinə hər zaman lazımı dərəcədə diqqət göstərilmişdir. Keçmişdən ta bu günümüzədək övlad tərbiyəsi, təhsili, cəmiyyətdə müəyyən mövqeyə malik olması məsələləri xalqımıza xas mental xüsusiyyətlərdən olmuşdur. Azərbaycan milli filmlərində isə göstərilən mövzulara geniş yer verilmişdir. Adətən, kənd ailələrində uşaqların tərbiyəsi ilə valideynlərin hər ikisi məşğul olurdu. Ailələrdə uşaqların ali təhsil almalarına xüsusi fikir verilir. Əgər keçmişdə cəmiyyətdə ailə üzvlərini “yaxşı maldar”, “yaxşı əkinçi” və s. kimi qiymətləndirirdilərsə, indi ali savadlı müəllim, ali savadlı həkim, baş aqronom və s. kimi adla tanıyırlar (4, s.56). Ailədə uşaqların əqli tərbiyəsinə xüsusi fikir verilir. Uşaq 6-7 yaşına çatanda onu oxumaq üçün mollaxanaya qoyardılar. İmkanlı ailələr isə uşaqlarını mədrəsə və dünyəvi məktəblərdə oxudur, təhsil və elm almaq üçün Qahirəyə, Nəcəfə, Qori Müəllimlər Seminaryasına, Peterburqa, Moskvaya, Odessaya, Almaniyaya və Fransa kimi Qərbi Avropa ölkələrinin

şəhərlərinə göndərirdilər. Azərbaycanda keçmişdə uşaqların estetik tərbiyəsinə də fikir verilirdi. Zədəngan ailələrində və şəhərlərin varlı ailələrində musiqi təhsili vermək üçün xüsusi müəllimləri dəvət olunardı. Kənd yerlərində uşaqlar aşığı musiqisinə və xanəndələrin oxumasına həvəs göstərirdilər. İstedadlı oğlan uşaqları simli, nəfəsli və zərb musiqi alətində çalan sənətçilərin yanında şagird qoymaqla valideynləri onların estetik tərbiyəsinə qayğı göstərirdilər (7, s.1).

ƏDƏBİYYAT

1. *Bədəlova Ə.* Qloballaşma şəraitində böyüməkdə olan nəslin milli özünüdərk tərbiyəsi. B: ADPU, 2013, 97 s.
2. *Bünyadova Ş.* Orta əsr Azərbaycan ailəsi. B: Elm, 2012, 384 s.
3. *Hüseynzadə R.* Qəhrəmanova K. Tərbiyə: hüquqi-normativ əsaslar. B: Bakı Universiteti, 2015, 147 s.
4. *Quliyev H.* Azərbaycanda ailə məişətinin bəzi məsələləri (keçmiş və müasir dövr). B: Elm, 1986, 96 s.
5. *Quluzadə T.* Qəhrəmanlıq dastanlarında Azərbaycan etnoqrafiyasının əksi. B: Elm və təhsil, 2018, 236 s.
6. Məktəbəqədər yaşlı uşağın əməkdə tərbiyəsi / V.Q. Neçayevanın redaktəsi ilə. B: Maarif, 1989, 220 s.
7. *Ömərov V.* Azərbaycanda uşaq tərbiyəsi ənənələri: adqoyma mərasimləri və valideynə hörmət / “Səs” qəz., 12 dekabr, 2017, s.4-5
8. *Vəliyeva Z.* Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaqi tərbiyəsi. B: ADPU, 2012, 136 s.

Redaksiyaya daxil olub 18.02.2020